

§ 13. Старажытная Русь — дзяржава ўсходніх славян

ВАРАГІ КНЯЗЬ СТАРАЖЫТНАЯ РУСЬ КІЕЎ РУРЫК РАГНЕДА НОЎГАРАД УЛАДЗІМІР КРАСАЕ СОНЕЙКА ХРЫШЧЭННЕ РУСІ ЯРАСЛАЎ МУДРЫ «РУСКАЯ ПРАЎДА»

1. Утварэнне Старажытнарускай дзяржавы.

У канцы IX ст. завяршылася фарміраванне буйнога дзяржаўнага ўтварэння ва Усходняй Еўропе — Старажытнай Русі. У яе склад увайшлі велізарныя тэрыторыі, населеныя перш за ўсё ўсходнеславянскімі, а таксама фіна-ўгорскімі і балцкімі плямёнамі.

Паводле якіх прыкмет можна вызначыць, дзе адлюстраваны славяне, а дзе — варагі? Якія дары ляжаць паміж імі? Хто іх паднёс? Ці можаце вы назваць імя хоць аднаго чалавека, паказанага на карціне?

Закліканне варагаў.
Мастак В. Васняцоў. 1909 г.

Пачатак праўлення Рурыкавічаў

Асноўнай крыніцай звестак пра пачатковы перыяд гісторыі Старажытнай Русі з'яўляецца «Аповесць мінулых гадоў». Летапіс апавядае пра закліканне ў 862 г. на княжанне ў Ноўгарад варажскага князя Рурыка. Пытанне наконт таго, хто ён, адкуль прыйшоў, з якой мэтай, і цяпер застаецца адкрытым. Тым не менш ён стаў пачынальнікам дынастыі Рурыкавічаў, якая правіла больш за сем стагоддзяў.

Датай узнікнення Старажытнарускай дзяржавы традыцыйна называюць 882 г., калі Алег, які прыняў пасля смерці Рурыка вярхоўную ўладу, захапіў Кіеў і зрабіў яго сталіцай.

2. Беларускія землі ў Старажытнарускай дзяржаве. Сучасная тэрыторыя Беларусі адыграла пэўную ролю ў працэсе складвання Старажытнарускай дзяржавы ў IX ст. Праз яе ўсходнюю частку праходзіў шлях «з варагаў у грэкі», які з'яўляўся «станавым хрыбтом Старажытнарускай дзяржавы».

Беларускія землі ў перыяд Ранняга сярэднявечча не былі нечым адзіным: тутэйшыя саюзы плямёнаў мелі рознае паходжанне, адрозніваліся ладам жыцця, побытам, узроўнем палітычнага развіцця, таму і адыгралі розную ролю ў станаўленні ўсходнеславянскай дзяржаўнасці. На больш высокім узроўні развіцця знаходзіліся крывічы-палачане.

Розны ўзровень палітычнага развіцця саюзаў плямёнаў на тэрыторыі Беларусі ў Раннім сярэднявеччы паўплываў у далейшым на ступень іх залежнасці ад Кіева. Калі верыць летапісным звесткам, князь Рурык пасадзіў сваіх людзей у Полацку, яго пераемнік князь Алег падпарадкаваў землі радзімічаў і абклаў іх данінай, пазней уладу старажытнарускіх князёў прызналі і дрыгавічы. Нягледзячы на тое што палачане былі падпарадкаваны яшчэ першымі князямі падчас фарміравання Старажытнарускай дзяржавы, ужо ў другой палове X ст. у летапісах паведамлялася пра незалежнае становішча Полацкага княства.

§ 13. Старажытная Русь — дзяржава ўсходніх славян

Пакажыце на картасхеме гандлёвы шлях «з варагаў у грэкі». Якую ролю ён адыграў у фарміраванні Старажытнарускай дзяржавы?

Русь у IX–X стст.

3. Функцыі князёў. Княжацкая ўлада была звязана з ажыццяўленнем шэрагу функцый, якія стваралі стабільныя ўмовы для жыцця і дзейнасці падуладнага насельніцтва.

Важна разумець, што князь у эпоху Сярэднявечча быў неабходным элементам жыцця грамадства.

Фігура валадара ўяўляла сабой натуральны аб'яднаўчы пачатак, спрыяла ўзаемавыгаднай камунікацыі ўсіх пластоў насельніцтва.

ФУНКЦЫІ КНЯЗЯ

ВАЕННАЯ

- фарміруе дружыну і кіруе ёю;
- забяспечвае ўмацаванне і арганізацыю аховы дзяржавы

ДЫПЛАМАТЫЧНАЯ

- вызначае асноўныя кірункі знешняй палітыкі дзяржавы;
- усталёўвае і падтрымлівае дыпламатычныя кантакты з іншымі дзяржавамі;
- заключае/скасцоўвае міжнародныя дагаворы

АДМІНІСТРАЦЫЙНАЯ

- кіруе падуладнымі тэрыторыямі;
- прызначае на пасады;
- ажыццяўляе кантроль за зямельным фондам (вярхоўны ўласнік усёй зямлі ў дзяржаве);
- вызначае памеры даніны і арганізуе яе збор;
- рэгулюе знешні гандаль, арганізуе ахову гандлёвых шляхоў

СУДОВАЯ

- выступае вярхоўным арбітрам у спрэчках і канфліктах

ЗАКАНАДАЎЧАЯ

- усталёўвае законы для ўсяго падуладнага насельніцтва

Параўнайце функцыі князя ў Старажытнарускай дзяржаве з паўнамоцтвамі заходнееўрапейскіх манархаў і візантыйскіх імператараў. Да каго з іх старажытнарускія князі былі больш падобныя?

Ваенныя паходы
Алега і Ігара

4. Палітыка першых усходнеславянскіх князёў. Першыя кіеўскія князі праводзілі актыўную знешнюю палітыку. Згодна з летапісам, паход на Цар-

град у 907 г. здзейсніў Алег (882–912 гг.). У выніку быў падпісаны выгадны для Русі дагавор з Візантыяй, што дазволіў купцам-русам гандляваць без мыта (платы за дазвол гандляваць).

Пасля смерці Алега кіраўніком Старажытнарускай дзяржавы стаў сын Рурыка *Ігар* (912–945 гг.). Пра яго праўленне вядома няшмат. У 941 г. ён здзейсніў няўдалы паход на Візантыю. Праз тры гады князь зноў сабраў войскі, але грэкі паспяшаліся адкупіцца. Ігару даводзілася ўдзяляць шмат увагі захаванню панавання Кіева над асобнымі ўсходнеславянскімі «плямёнамі». У пачатку свайго праўлення яму ўдалося скарыць драўлян, але менавіта ў сутыкненні з гэтым саюзам плямёнаў ён загінуў у 945 г.

Праўленне ўдавы Ігара *Вольгі* (945–964 гг.) пачалося з помсты драўлянам. Затым княгіня ажыццявіла шэраг рэформаў, якія ўпарадкавалі збор даніны з насельніцтва падушаднай Кіеву тэрыторыі. Працэс збору даніны — *палюддзе*, якое патрабавала асабістай прысутнасці вярхоўнага валадара, быў заменены на дастаўку даніны насельніцтвам у спецыяльныя пункты — *пагосты*.

Вольга была хрысціянкай і намагалася павысіць ролю гэтай рэлігіі ў дзяржаве, але сутыкнулася з язычніцкай апазіцыяй. Калі вырас сын Ігара і Вольгі Святаслаў, ён адхіліў сваю маці ад улады, і пытанне наконт прыняцця хрысціянства ў якасці дзяржаўнай рэлігіі было часова адкладзена.

Святаслаў Ігаравіч (964–972 гг.) вёў надзвычай актыўную знешнюю палітыку. Ён падпарадкаваў найбольш аддаленае ўсходнеславянскае «племя» вяцічаў, нанёс разбуральнае паражэнне Хазарскаму каганату, разграміў Балгарскае царства, вёў напружаную вайну з Візантыйскай імперыяй на Балканах. Між тым Русь пачалі непакоіць сваімі набегамі качэўнікі-печанегі, ад рук якіх і загінуў князь Святаслаў у 972 г.

Рэформы
княгіні Вольгі

Барацьба Святаслава
са знешнімі ворагамі

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Разгледзьце кінастужку, складзеную з мініячюр Радзівілаўскага летапісу XV ст. Даследуйце выявы і выканайце заданні.

1. Суаднясіце кожную мініячыю з адпаведным ёй тэкстам летапісу:

- А) уладкаванне Вольгай пагостаў і абкладанне данінай насельніцтва; княжанне Вольгі і Святаслава Ігаравіча ў Кіеве: «В лето 6455. Иде Олга к Новугороду, и устави... погосты и дани.. И изрядивши възратися ко сыну своему к Киеву и пребывше с ним в любви»;
- Б) паход Ігара на Царград сіламі 10 тыс. караблёў: «В лето 6449. Иде Игорь на Греки. И послаша болгары весть ко царю, яко идуть русь на Царьград, скедий 10 тысяч»;
- В) перадача Рурыкам перад смерцю княжання родзічу Алегу і прызначэнне яго апекуном свайго малалетняга сына Ігара: «В лето 6387. Умершю Рюрикови, предасть княжение свое Ольгови, от рода ему суца, вдав ему на руце сын свой Игоря, бе бо мал велми»;
- Г) бітва Святаслава Ігаравіча з войскамі хазарскага князя Кагана: «В лето 6473. Иде Святослав на когары. Слышавши же когары, изидоша противу со князем своим Каганом, и ступиша ся бити. И бывши брани, и одоле Святослав когаров»;
- Д) чацвёртая помста Вольгі за забойства Ігара: спаленне драўлянскага горада: «Повеле Олга, и яко смерчеся, пустити голуби и воробыи воем своим. И воробьева же и голуби влетеша во гнезда своа, голуби в голубники, воробьева же под застрехи. И тако возгарахуся»;
- Е) тайнае прыбыццё дружыны Ігара ў Вугорскае пад Кіевам; абвяшчэнне малалетняга Ігара нашчадкам кіеўскага прастола: «И приплу под Угорское... И рече Олег Асколду и Дирови: „Вы неста князя, ни рода княжа“, и вынесоша Игоря: „А се есть сын Рюриков“. И уби Асколда и Дира».

2. Вылічыце розніцу ў гадах паміж сучасным і старажытнаславянскім лета-лічэннем. Вызначце даты, якіх не хапае ў кінастужцы.

Мініяцюры з Радзівілаўскага летапісу. XV ст.

5. Росквіт Старажытнай Русі. Росквіт Старажытнарускай дзяржавы прыпаў на час праўлення Уладзіміра Святаславіча і яго сына Яраслава Мудрага.

Уладзімір Святаславіч (980–1015 гг.) ажыццявіў шэраг мерапрыемстваў, якія цалкам справядліва можна назваць рэформамі: адміністрацыйную (замена племянных князёў прадстаўнікамі кіеўскага князя); прававую (пашырэнне на ўсю тэрыторыю, падуладную Кіеву, адзіных прававых нормаў); рэлігійныя (стварэнне адзінага пантэона язычніцкіх багоў, затым прыняцце хрысціянства); умацаванне абараназдольнасці дзяржавы (будаўніцтва памежных гарадоў і новага кіеўскага дзяцінца, узвядзенне памежных «зміевых валоў»). Рэформы Уладзіміра Краснае Сонейка спрыялі ўзмацненню дзяржавы.

Павышэнню аўтарытэту князя спрыяла таксама чаканка манет: залатых (златнікаў) і сярэбраных (срэбранікаў). Велізарнае значэнне мела афіцыйнае хрышчэнне Русі (988 г.).

У час праўлення Яраслава Уладзіміравіча (1019–1054 гг.) была ажыццёўлена прававая рэформа, якая заключалася ў складанні пісьмовага зводу законаў «Руская праўда», былі ўпарадкаваны павіннасці насельніцтва. Кіеўскі князь здолеў адбіць напады качэўнікаў, пры ім прынцыпова змяніўся характар знешняй

Умацаванне княжацкай улады Уладзімірам Святаславічам

Князь Яраслаў, празваны Мудрым

палітыкі: з магутным валадаром Русі былі гатовыя парадніцца манархі найбуйнейшых заходнееўрапейскіх дзяржаў.

Князь Яраслаў удзяляў значную ўвагу будаўніцтву цэркваў і манастыроў, умацаванню і пашырэнню абарончых збудаванняў вакол Кіева. Яго асабістай заслугой стаў зварот да асветніцкай і культурнай дзейнасці, якая з таго часу ператварылася ў яшчэ адну абавязковую функцыю княжацкай улады.

ПЕРЫЯДЫ РАЗВІЦЦА СТАРАЖЫТНАРУСКАЙ ДЗЯРЖАВЫ

IX ст.

Стварэнне

- аб'яднанне разрозненых славянскіх плямёнаў у адзіную дзяржаву з цэнтрам у Кіеве;
- умацаванне на міжнароднай арэне дзякуючы паспяховым ваенным паходам

Алег прыбывае шчыт да брамы Царграда.
Мастак А. Д. Кіўшэнка. 1874 г.

X ст.

Росквіт

- прыняцце хрысціянства;
- стварэнне зводу законаў;
- пашырэнне дынастычных сувязей

Чытанне народу «Рускай праўды» ў прысутнасці вялікага князя Яраслава.
Мастак А. Д. Кіўшэнка. 1880 г.

XII ст.

Раздробленасць

- падзел на асобныя княствы;
- міжусобныя войны

Бітва наўгародаў і суздальцаў у 1170 г.
Фрагмент іконы. XV ст.

6. Палітычная раздробленасць Старажытнай Русі.

Палітычная раздробленасць была заканамерным этапам у развіцці сярэдневяковых дзяржаў. Не стала выключэннем і Старажытная Русь.

Важным крокам на шляху да раздробленасці Старажытнарускай дзяржавы стала рашэнне з'езда князёў у Любечы ў 1097 г. Прынятае рашэнне — «кожны няхай валодае спадчынай свайго бацькі» — замацоўвала панаванне ў валасцях Старажытнай Русі сваіх княжацкіх дынастый.

Распад адносна цэласнай дзяржавы на некалькі новых дзяржаў у межах той самай тэрыторыі — гэта бачны бок палітычнай раздробленасці. У больш глыбокім сэнсе яна заключалася ў тым, што валадар стольнага горада траціў магчымасць уплываць на характар і змест унутранай і знешняй палітыкі валадароў іншых гарадоў, што раней яму падпарадкоўваліся.

Перыяд палітычнай раздробленасці Старажытнай Русі настаў пасля смерці кіеўскага князя *Мсціслава Вялікага* (1125–1132 гг.), калі ўсе старажытнарускія княствы выйшлі з падпарадкавання Кіеву.

Прычыны раздробленасці

ПРЫЧЫНЫ ПАЛІТЫЧНАЙ РАЗДРОБЛЕНАСЦІ

САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫЯ

- панаванне натуральнай гаспадаркі, адсутнасць трывалых эканамічных сувязей паміж рэгіёнамі;
- прагрэс у земляробстве і рамястве;
- пашырэнне княжацкага і баярскага («асяданне дружыны на зямлю») землеўладання;
- рост і ўмацаванне гарадоў як палітычных і культурных цэнтраў удзельных княстваў

ПАЛІТЫЧНЫЯ

- павелічэнне колькасці прадстаўнікоў кіруючай дынастыі, падзел тэрыторыі паміж нашчадкамі;
- умацэнне ўлады мясцовых князёў і аслабленне ўлады кіеўскага князя;
- рост палітычнай актыўнасці насельніцтва;
- імкненне «малодшых» князёў да незалежнасці з мэтай пазбегнуць выплат «старэйшаму» князю ($\frac{2}{3}$ сабраных падаткаў у княстве накіроўваліся ў Кіеў)

Наступствы раздробленасці

Распад Старажытнай Русі быў прадвызначаны зменамі, што адбываліся ў грамадстве як у сацыяльна-эканамічнай, так і ў палітычнай сферы.

Палітычную раздробленасць не варта адназначна ацэньваць як рэгрэс, крызіс або заняпад, больш слушна казаць пра далейшую эвалюцыю дзяржаўнага ладу і эканомікі Старажытнай Русі. Відавочныя адмоўныя бакі раздробленасці: міжусобныя войны, бесперапыннае драбленне княжацкіх уладанняў, аслабленне вайсковага патэнцыялу Старажытнай Русі. Усё гэта негатыўна адбілася на становішчы Старажытна-рускай дзяржавы падчас мангольскага нашэсця 1237–1241 гг. У той жа час перыяд XII–XIII стст. (да мангольскага нашэсця) вызначаўся бурным ростам гарадоў і росквітам старажытнаруускай культуры. У XIII–XIV стст. паступова знікаюць дыялектныя асаблівасці старажытнаруускай мовы розных рэгіёнаў, што сведчыць пра захаванне і далейшае развіццё сацыякультурных кантактаў паміж усходнімі славянамі.

НАСТУПСТВЫ ПАЛІТЫЧНАЙ РАЗДРОБЛЕНАСЦІ

ПАЗІТЫЎНЫЯ

- паляпшэнне ўмоў для развіцця рамяства, гандлю, земляробства;
- добраўладкаванне асобных княстваў-зямель (брук у гарадах, дарогі, пашырэнне ворных зямель);
- асваенне новых гандлёвых шляхоў;
- росквіт культуры

НЕГАТЫЎНЫЯ

- рост княжацкіх міжусобіц;
- драбленне княстваў паміж спадкаемцамі;
- аслабленне ваеннай моцы і абараназдольнасці асобных дзяржаў;
- адмова ад правядзення ўзгодненай знешняй палітыкі старажытнаруускіх княстваў

У канцы IX ст. на палітычнай карце Еўропы пачала фарміравацца новая дзяржава — Старажытная Русь. Кіеўскія князі праводзілі актыўную знешнюю палітыку, пашыралі тэрытарыяльныя межы і міжнародны ўплыў на ўсіх напрамках. Дасягнуўшы найвышэйшага росквіту ў гады праўлення Уладзіміра Святаславіча і Яраслава Мудрага, Старажытная Русь не здолела пазбегнуць палітычнай раздробленасці ў XII ст.

калі ў свеце...

Канец X — першая палова XI ст. — час росквіту Старажытнай Русі ў гады праўлення Уладзіміра Святаславіча і Яраслава Мудрага

на тэрыторыі Беларусі...

XI ст. — Полацкае княства дасягнула найбольшай магутнасці пры князях Брачыславе Ізяславічы і Усяславе Брачыславічы

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце дзейнасць першых князёў Старажытнай Русі. Прывядзіце найбольш яскравыя прыклады рэалізацыі розных функцый князя ў асобе канкрэтнага валадара.
2. Пералічыце рэформы кіеўскага князя Уладзіміра Святаславіча. Дакажыце, што яны паспрыялі пачатку росквіту Старажытнай Русі.
3. Чым, на думку гісторыкаў, была абумоўлена роля тэрыторыі Беларусі ў стварэнні Старажытнарускай дзяржавы?
4. Растлумачце мэту і вынікі наступных падзей: заснаванне Вольгай пагостаў, дынастычныя шлюбы дачок князя Яраслава з кіраўнікамі іншых дзяржаў, Любечкі з'езд.
5. Што б вы адказалі свайму суразмоўцу, які сцвярджае, што Старажытная Русь — унікальная дзяржава, якая магла б пазбегнуць раздробленасці?